Het Britse motief in de Nederlandse buitenlandse politiek - deel twee

Bernard Bouwman

In KLEIO 5, juni 1991, zette Bernard Bouwman de redenen uiteen waarom Nederlandse politici al vanaf het begin van de Europese eenwording zeer voor de toetreding van het Verenigd Koninkrijk waren. Psychologische factoren (Engeland had stand gehouden tegen Hitler), vergelijkbare waarden (democratie en protestantisme)en gemeenschappelijke economische belangen (vrijhandel), waren redenen om aan deelname van Engeland te werken. Toch kwam het pas in 1972 zover, terwijl Nederland veel eerder goed meedraaide in de EEG. De hieruit voortkomende handelszekerheid gaf voor ons klaarblijkelijk de doorslag. Na de blijdschap over de toetreding kwam de kater. Hieronder legt de auteur uit welke verschillen in standpunt er zijn tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk, met name over het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de kwestie van het gezag van de gemeenschappelijke overheid.

Bernard Bouwman studeerde geschiedenis, filosofie en internationale betrekkingen en werkt momenteel - als bursaal van het Foreigh Office - aan de Universiteit van Oxford aan een proefschrift

Minister Luns noemde de Britse toetreding tot de Europese Gemeenschappen de 'grootste politieke vreugde' van zijn leven. Aan het einde van de jaren tachtig, echter, bleken velen in Nederland anders over deze zaak te denken. Zo droeg in 1989 de Tweede Kamer de regering op aan London duidelijk te maken dat een positievere Britse instelling ten opzichte van het Europese integratieproces in Den Haag stelllig geapprecieerd zou worden. Werkgeverskringen suggereerden dat - als het Verenigd Koninkrijk zoveel problemen had met een Economische en Monetaire Unie (EMU) - aan die Unie dan maar zonder dat land vorm gegeven moest worden.

Wat was er misgelopen? Had Nederland zich een kat in de zak gekocht? Was de 'maritieme' romance met een echtscheiding afgesloten? Deze vragen zal ik in dit artikel trachten te beantwoorden. Daarbij zal ik eerst een beschrijving geven van de problemen die de Britse deelname aan de EEG met zich mee heeft gebracht en vervolgens aangeven in hoeverre de Britten Nederlandse verlangens inzake de Europese Integratie in de wielen hebben gereden.

Het effect van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Allereerst moet erop gewezen worden dat de teleurstelling over het Britse lidmaatschap door velen in Europa gedeeld wordt - niet in de laatste plaats in het Verenigd Koninkrijk zelf. Op essentiële punten immers heeft de Europese integratie een weg ingeslagen die de Britten niet aanstaat.
Te denken valt hierbij, bijvoorbeeld, aan het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB). Britse politici hebben vanaf het begin van de jaren zestig op de defecten van het GLB gehamerd. *'Het GLB belemmert de handel met landen buiten de Gemeenschap, het streeft naar autarkie en een volledige regu-*

lering van de agrarische sector. Het is een belediging voor de handelsbelangen van de vrije wereld en zal leiden tot een grotere verdeeldheid', zo wist Harold Wilson al in 1962 te melden.
In de jaren tachtig heeft met name Margaret Thatcher met verve op dit thema voortgeborduurd. In haar beroemde Brugge-speech (1988) figureert het GLB als voorbeeld par excellence hoe de Europese Integratie fout heeft kunnen lopen. *'Het is verkeerd dat de helft van het totale budget van de EG wordt uitgegeven aan de opslag en vernietinging van ons voedseloverschot'*, zo voegde ze daar haar publiek van Eurocraten ietwat giftig toe, *'het GLB is niet efficient en buitengewoon kostbaar geworden'.*

Nu zijn de Britten niet de enigen die denken dat het GLB het zorgenkindje van de Europese Integratie is. Toch hebben zij meer dan enig ander lid van de Gemeenschap voor hervorming van het GLB gepleit. De reden is simpel: de Britten hadden wel de lasten, maar niet de lusten van het GLB.
Voor de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EEG werd de Britse landbouw gesteund op basis van een systeem van 'deficiency payments'. Dit was een vorm van directe inkomenssteun: landbouwprodukten werden tegen de lage prijzen van de wereldmarkt in het Verenigd Koninkrijk toegelaten, maar om de Britse boerenstand - die de concurrentieslag tegen deze lage prijzen niet aan kon - van de ondergang te redden werd deze gesteund met directe betalingen uit de Engelse schatkist.
Dit systeem kon toegepast worden omdat het Verenigd Koninkrijk -in tegenstelling tot menig ander land van de Gemeenschap - een relatief kleine boerenstand heeft: in 1986 - om een recente statistiek te geven - behoorde 2,6 procent van de Britse beroepsbevolking tot de landbouwsector, terwijl dit in Italië bijvoorbeeld 10,9 procent was!

Vergeleken met het systeem van de 'deficiency payments' betekende de invoering van het GLB stellig een achteruitgang. Het GLB werkt op basis van twee principes. In de eerste plaats worden door middel van hoge tariefmuren de goedkopere produkten van de wereldmarkt uit de Gemeenschap geweerd. Daarnaast wordt binnen de Gemeenschap een bepaald prijsniveau wenselijk geacht. Wanneer de ijzeren wet van vraag en aanbod het werkelijke prijsniveau op de markten doet dalen, dan wordt er overgegaan tot steunaankopen om zo de prijzen naar het gewenste niveau op te krikken. Dit alles impliceert dat de prijs op de markt hoger komt te liggen dan in een situatie van volkomen vrije mededinging zonder overheidsingrijpen het geval zou zijn geweest.
Voor de Britse consument was dit slecht nieuws. Voor de invoering van het GLB kon deze landbouwprodukten kopen op basis van de lage wereldmarktprijs. Na de invoering van het GLB met zijn kunstmatig hoog gehouden prijzen werd het levensonderhoud in het Verenigd Koninkrijk daarom flink duurder. In 1979 stelde Labour dan ook in haar manifest voor de eerste directe verkiezingen voor het Europese Parlement het GLB genadeloos aan de kaak: *'Ons lidmaatschap van de EG heeft ertoe geleid dat we nu meer voor voedsel betalen dan ooit het geval zou zijn geweest. Door het GLB is de Britse landbouw geconfronteerd met belangrijke problemen: het productie-evenwicht is verstoord, hogere prijzen hebben geleid tot een lagere afzet en groei van de bedrijfstak is niet meer mogelijk. Daarom streeft Labour naar een fundamentele hervorming van het GLB'*.

De Britse consument werd natuurlijk ook niet vrolijker van de berichten over de gigantische overschotten die het GLB veroorzaakte. Zulke berichten vonden vaak een weg naar de media want journalisten vonden het aardig om het GLB aan de schandpaal te nagelen. Zo wist de *Economist* in 1985 nog te melden dat er zoveel overtollige melk in de Gemeenschap was, dat - als je die melk in tankers zou opslaan - je een rij tankers zou hebben van London naar Athene en weer terug!

De kosten

Het Verenigd Koninkrijk betaalde daarnaast meer aan het EEG budget dan men op grond van het Britse Bruto Nationaal Product zou verwachten. Omdat het land zo'n kleine agrarische sector heeft (en dus relatief weinig uit de landbouwpot ontvangt) en het EEG budget lange tijd voor zo'n 70% aan steunaankopen in de landbouw werd besteed, kwamen de Britten er in het budgettaire gebeuren vrij bekaaid van af. De economen Rollo en Warwick hebben onderzoek gedaan naar de effecten van het GLB. Terwijl Nederland - aldus deze auteurs - op jaarbasis (als uitgangspunt werd 1978 genomen) zo'n 1400 millioen dollar aan het GLB verdiende, verloor het Verenigd Koninkrijk maar liefst 1500 millioen dollar!
Dit is de achtergrond van de gevechten over het EEG budget die door Thatcher - volgens haar biograaf onder de leuze 'we want our money back ' - in de jaren tachtig met zo veel verve zijn gevoerd en gewonnen: in 1984 werd er een speciale compensatieregeling ge-

nummer 8/91
pagina's 18 en 19

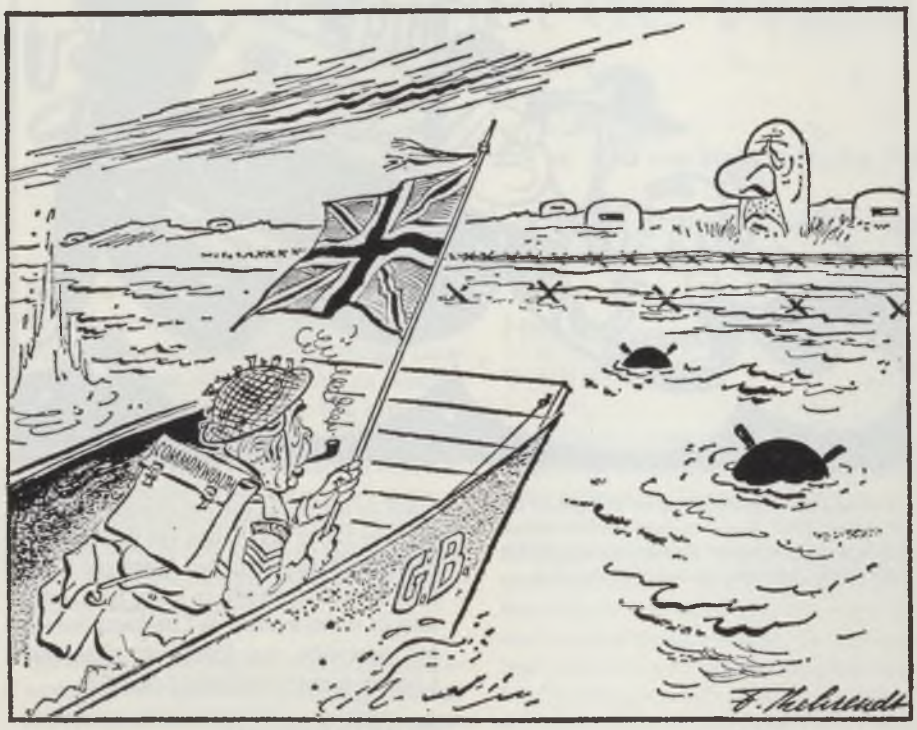
troffen waarbij het Verenigd Koninkrijk werd gevrijwaard tegen al te onevenredige bijdragen aan het Gemeenschapsbudget.

Toch zijn de Britten nog steeds absoluut niet te spreken over het GLB. Met name de zogenaamde exportsubsidies (de EEG betaalt het verschil tussen de lage wereldmarktprijzen en de kunstmatig hoog gehouden prijzen van de Gemeenschap om zo de agrarische sector te stimuleren om naar landen buiten de Gemeenschap te exporteren) zijn vele Britten een doorn in het oog. Universele klacht daartegen is dat het hier doodgewoon om dumping gaat die de relaties met andere handelspartners als de Verenigde Staten op het spel zet.
Martin Holmes, universitair docent aan de universiteit van Oxford, formuleerde het in een gesprek met auteur dezes als volgt: '*Vergeet niet dat de export vanuit de EG slechts voor 8% uit agrarische producten bestaat en voor 25% uit diensten. Door het GLB is de Gemeenschap in conflict gekomen met handelspartners als de VS. Een vrij verkeer van diensten is er daarom niet gekomen. Een dergelijke liberalisatie zou een groot voordeel voor Europa kunnen zijn, zodat nu iedereen benadeeld wordt door het streven naar autarkie op agrarisch gebied.*'

Leiding van boven of door de krachten van de vrije markt

De Britse onvrede over het GLB wordt door alle politieke partijen in het Verenigd Koninkrijk gedeeld: zowel de Conservatieven als Labour als de Liberaal-Democraten zien in het GLB hun favoriete zondebok.

Anders ligt het met de neiging om Brussel van 'dirigisme' te beschuldigen. Met name in Conservatieve kring heeft deze beschuldiging in de jaren tachtig furore gemaakt. Aan de basis hiervan ligt natuurlijk een enorm meningsverschil met de landen van het Continent over wat economische integratie betekent. De Britse Conservatieven gaan ervanuit dat de essentie van economische integratie moet bestaan uit het weghalen van handelsbelemmeringen, terwijl andere landen zoals Duitsland - en Nederland! - denken dat alleen liberalisatie niet genoeg is en dat er op heel veel gebieden Europese richtlijnen moeten worden uitgevaardigd.
De strijd is met name ontbrand na het aannemen van het programma ter creatie van de Interne Markt (1985). Dit programma streeft ernaar de zogenaamde non-tarifaire belemmeringen (dwz. belemmeringen van een ander soort dan invoerrechten: deze waren al grosso modo in 1968 afgeschaft) in het handelsverkeer tussen de staten van de Gemeenschap weg te nemen. Het gaat daarbij in hoofdzaak om drie soorten obstakels: fysieke (bijvoorbeeld: oponthoud aan de grenzen), technische (befaamd is het voorbeeld van de stekker: ieder land van de Gemeenschap heeft zo ongeveer haar eigen stekker hetgeen het voor fabrikanten niet altijd even gemakkelijk maakt om bijvoorbeeld elektrische apparaten naar de andere landen van de Gemeenschap te exporteren) en fiscale (de BTW-tarieven verschillen behoorlijk tussen de EEG-landen onderling).

"In 1944 ging het ook niet zo gemakkelijk"

Uitvoering van het programma stelt de Gemeenschap iedere keer voor dezelfde keus: moet er worden overgegaan tot wederzijde erkenning zonder Europese richtlijn of moet er een Europese richtlijn komen?
Het argument om een Europese richtlijn uit te vaardigen kan op een aantal overwegingen gestoeld zijn. Zo zijn landen met een strenge gezondheidswetgeving vaak voor Europese richtlijnen geporteerd: wat heb je aan een binnenlandse 'strenge' wetgeving - om het argument ietwat gechargeerd te stellen -, als naar jouw inzicht ongezonde produkten ongestoord de grens over mogen komen louter vanwege het feit dat een partnerland in de Gemeenschap ze niet ongezond acht? Op grond van dezelfde argumentatie wordt vaak gepleit voor een gemeenschappelijk milieubeleid (wat heb je aan een strenge nationale milieuwetgeving als 'vuile' produkten zomaar de grenzen over mogen komen?) en een gemeenschappelijk sociaal beleid (wat heb je aan een goede sociale regelgeving als je produkten daardoor duurder worden en niet meer kunnen concurreren met die van landen waar er minder dure sociale regelingen zijn?).

De Britse Conservatieven (en de Britse regering!) hebben over het algemeen weinig oog gehad voor zulke argumenten en achten ze een fraaie sluier die een Brusselse hang naar bedilzucht moet bedekken. Als er geregu-leerd moet worden, dan dient dat door de vrije markt zelf te gebeuren en niet door een groep bureaucraten in Brussel, zo wordt er in het Britse regeringscentrum Whitehall gedacht.
De Britse Conservatieven hebben in de loop der jaren een heel arsenaal voorbeelden opgebouwd om de Brusselse bedilzucht aan de kaak te stellen. Een van de meest gebruikte is tegenwoordig die van de 'wortel'. Enige tijd terug vaardigde de Commissie in Brussel een richtlijn uit waarin gesteld werd dat de wortel geen groente is maar tot het fruit gerekend moest worden - in vele landen, zo redeneerde de Commissie, worden wortels gebruikt om 'carrot cake' te maken, en cake is een fruitgerecht en geen groentegerecht.

ALLE HENS AAN DEK

"Een utopie van gisteren" uit de Volkskrant van 12 januari 1963. Spaak en Luns trachten Brittannia in de boot te hijsen. De Gaulle staat aan het roer terwijl Adenauer als uitkijk dienst doet.

Onlangs konden de Conservatieven zich ook vrolijk maken over de rel om de Spaanse 'cedilla'. Dit tekentje boven de n dat alleen in de Spaanse taal bestaat moest - aldus de Commissie - maar afgeschaft worden, omdat een gemeenschappelijke markt nu eenmaal impliceert dat iedereen in Europa met eenzelfde soort typemachine moet kunnen werken.

Sinds de invoering van het Europa 1992 programma zijn er honderden van deze debatten gevoerd. Steeds pleitte het Verenigde Koninkrijk voor deregulering en wederzijdse erkenning en veelal pleitten de Continentalen voor het opstellen van Europese richtlijnen. London stond vrijwel altijd alleen.

Brits vuurwerk

Belangrijker nog, misschien, dan het feit dat London alleen stond was het feit dat de Britten de zaak altijd zo hoog speelden. Margaret Thatcher zal - zoals een recent gepubliceerde paper van het Royal Institute of International Affairs het eufemistisch uitdrukt - de geschiedenis ingaan als een '*Prime Minister who enjoyed a fight*'.

Aangestoken door het heilige vuur van het vrije-markt denken en niet gehinderd door een al te sterke affiniteit met Europa (voordat ze premier werd, stond - aldus haar biograaf Young - Italië voor haar gelijk met Timboektoe) groef Thatcher de Europese strijdbijl op en ze heeft die eigenlijk nooit meer begraven. Voor haar Continentale gesprekspartners - gewend aan het sluiten van compromissen en overtuigd van de zinvolheid van op zijn minst beperkt overheidsingrijpen in de economie - was de dogmatische Thatcheriaanse houding vaak onbegrijpelijk - om niet te zeggen onverteerbaar. Het lijkt me dat het niet overdreven is te stellen dat deze onverzoenlijke Britse houding bijzonder veel kwaad bloed heeft gezet op het Continent.

Daarbij kwam nog dat de Britse regering ook altijd moeite gehad heeft met een ander aspect van het integratieproces - het afstaan van bevoegdheden van de regering in London aan gemeenschapsorganen. Het Britse wel en wee moet in Westminster geregeld worden en niet in Brussel, zo vinden vele Britten. London is huiverig voor het versterken van de rol van de Europese Commissie en van een grotere rol voor het Europese Parlement wil het al helemaal niets horen. Nicholas Ridley, de Britse minister die vorig jaar het Kabinet moest verlaten nadat hij in een interview had gezegd dat soevereiniteitsoverdracht aan de Europese Gemeenschap niet veel anders was dan het uitleveren van Europa aan Hitler, formuleerde het in een interview met auteur dezes als volgt: '*Ik ben tegen een centraal bestuurd, federaal Europa. In het Europa dat ik voor ogen heb is er geen rol van enige importantie weggelegd voor het Europees Parlement. Nationale parlementen besluiten over belastingheffing, zij moeten dus ook de organen zijn die dat geld uitgeven.*'

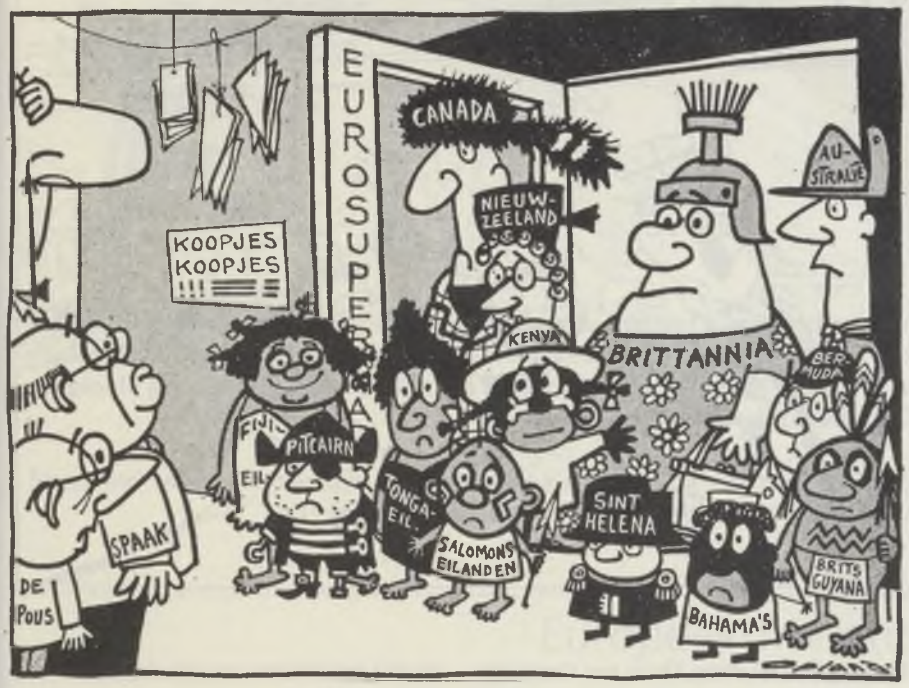
In haar al eerder gememoreerde Brugge speech verklaarde Margaret Thatcher dat '*cooperation between sovereign states*' het basisprincipe voor de Europese Integratie moest zijn.

Hoe is die Britse houding te verklaren?

Ik denk dat dit ten dele een proces is van wat sociologen 'socialisatie' noemen. Als je lid wordt van een club, duurt het even voordat je je de regels van die club hebt eigen gemaakt.
Vanuit dat oogpunt is het goed te begrijpen dat een land als het Verenigd Koninkrijk - een voormalige wereldmacht - moeite heeft om als een van de Twaalf te functioneren en haar positie als mondiale prima donna op te geven. Men zou hier kunnen wijzen op het Frankrijk van De Gaulle. Onder het bewind van de generaal had dat land ook duidelijk moeite om zich aan te passen aan de nieuwe situatie die zo flagrant in strijd leek met de 'grandeur francaise'.

klio
nummer 8/91
pagina's 20 en 21

DE EURO-CLUB

Brittannia: "Ik doe mee, als m'n kroost ook mee mag doen!"

In het geval van het Verenigd Koninkrijk komen daar nog een aantal factoren bij. In de eerste plaats de erfenis van de Tweede Wereldoorlog: verarmd maar zeker niet moreel geknakt kwam het Verenigd Koninkrijk uit het strijdgewoel te voorschijn. Op het Continent lag de situatie anders: daar had voor velen de Oorlog het echec van het politieke systeem gemarkeerd. Dit maakt dat de Britten wellicht nog steeds minder geneigd zijn de deugden van hun eigen politieke systeem te relativeren en minder open staan voor vernieuwingen.
Bovendien heeft de notie van de welhaast ongelimiteerde soevereiniteit van het Parlement veel met het Britse gevoel van nationale identiteit te maken. De Britten zijn buitengewoon trots op hun parlementaire traditie. De bijl leggen aan de wortels van de macht van het Britse Parlement staat voor velen gelijk aan het willen afschaffen van de 'British way of life'.
Instructief is een anecdote die ik in Oxford hoorde. Op een diner in London kwam Margaret Thatcher aan de praat met een hoge Duitse gast over het begrip 'democratie'. Toen de Duitser een poging deed om het Duitse parlementaire systeem aan Thatcher uit te leggen, werd hij al snel door haar op zijn nummer gezet. '*De Duitse democratie*', zo verklaarde Thatcher minzaam, '*bestaat pas veertig jaar, die van ons bestaat al 7 eeuwen*'.

Het lijkt me dat deze opvatting verklaart waarom er in het Verenigd Koninkrijk vaak zo furieus op elke suggestie van soevereiniteitsoverdracht wordt gereageerd. Toen tijdens de Intergouvernementele Conferenties in Luxemburg werd gesuggereerd dat de term 'Europese Federatie' in het nieuwe Europese Verdrag zou komen te staan, was dat in het Verenigd Koninkrijk meteen voorpaginanieuws. In Nederland heeft - voorzover ik weet althans - niemand er van wakker gelegen. En ook het verzet tegen een EMU (Economische en Monetaire Unie) kan mijns inziens voor een groot deel hierop worden teruggevoerd. De EMU heeft - zo wordt vaak door economen gesteld - in landen als Frankrijk ertoe geleid dat de inflatie binnen de perken is gehouden en dat regeringen zich een bepaalde begrotingsdiscipline hebben opgelegd. Een partij die in 1979 aan de macht kwam door haar tegenspeler Labour te ontmaskeren als een spilzieke club die het overheidsbudget het liefst wil laten exploderen en tekorten wil aanzuiveren door de bankbiljettenpers driftig te laten draaien, zou dat toch als muziek in de oren moeten klinken!

Dat doet het dus niet, en de oorzaak daarvan ligt in het feit dat een Economische en Monetaire Unie de overdracht van belangrijke beleidsinstrumenten aan Europese instituties impliceert en daar is London niet voor te vinden.

Nederland en het Britse Rijk

Langzamerhand moge het duidelijk worden waarom Nederland enigszins teleurgesteld geraakt is in het Britse lidmaatschap. Ook Nederland heeft zijn bedenkingen tegen het GLB, maar dat neemt niet weg dat het er tegelijkertijd driftig van heeft geprofiteerd. Nederland staat open voor hervormingen van het GLB maar de Britse houding van 'de beuk erin' kan in Den Haag absoluut niet op genade rekenen. Margaret Thatcher zelf zei hier ooit eens over: '*Ik begrijp die Nederlandse neiging om alsmaar compromissen te willen sluiten niet. In een discussie heeft de een gelijk, en de ander niet, zo simpel ligt het*'.

Negatiever nog was de Nederlandse houding ten opzichte van alle ruzies over het budget. Ook al was er begrip aan Nederlandse zijde voor de Britse klachten, het is een feit dat de Britten door hun gekibbel de vooruitgang in de Europese integratie hebben vertraagd en dat was stellig niet in het belang van een land dat zo afhankelijk is van het economische verkeer met het buitenland als Nederland.
Nog pijnlijker is natuurlijk het debat over de vraag hoeveel er op Europees niveau gereguleerd moet worden. De Nederlandse economische orde is er na de oorlog jarenlang een van overleg en consensus geweest tussen werkgevers, werknemers en de regering - het radicale Thatcheriaanse vrije-markt denken is Nederland wezensvreemd. Nederland wil daarom graag allerhande zaken op Europees niveau regelen, en vond tot nog toe daarbij het Verenigd Konkrijk steeds aan de andere kant van de barricaden.
Nederland gelooft ook sterk in het verder uitbouwen van institutionele hervormingen in de Gemeenschap: de Europese Commissie en de Europese Parlement zouden meer bevoegdheden moeten krijgen. Zoals eerder al gesteld, is London hier absoluut geen voorstander van. De Britse gehechtheid aan de eigen souvereiniteit maakt ook de voortgang naar een Economische en Monetaire Unie (EMU) moeilijker, en die EMU zou nu juist naar Nederlands inzicht zo snel mogelijk gerealiseerd moeten worden.

Maar de transatlantische band dan? Ging Nederland niet steeds meer waarde hechten aan Britse deelname aan de Europese Gemeenschappen om die band te waarborgen? Het is waar dat het Verenigd Konkrijk altijd groot belang aan de NAVO heeft gehecht en vrij huiverig is voor Europese defensieexperimenten.
Het lijkt me inderdaad dat in het 'Atlanticentrisme' Den Haag en London elkaar nog steeds goed kunnen vinden. Toch past ook

hier een kanttekening. Het is nog steeds een open vraag hoe de transatlantische band zal reageren op het einde van de Koude Oorlog. Nu de gemeenschappelijke vijand van West-Europa en de VS tot een arme sloeber is geworden, valt het te bezien of de transatlantische band zo hecht zal blijven als hij de afgelopen veertig jaar is geweest.

Verkeerd gegokt?

Rest ons nog een belangrijke vraag: had Nederland niet kunnen voorzien dat het Britse EG-lidmaatschap zo uit zou pakken?

Het lijkt me dat slechts gedegen archiefonderzoek deze vraag zal kunnen beantwoorden. Feit is natuurlijk dat Nederland in de jaren zestig niet had kunnen voorspellen dat het vrije-markt denken in het Verenigd Koninkrijk in de jaren tachtig tot het officiële credo zou worden verheven. Evenmin had men kunnen bevroeden dat de Sovjet-Unie een reus op lemen voeten zou blijken te zijn, zodat al die nadruk op de Atlantische band - achteraf gezien - misschien iets te veel van het goede is geweest. Daar staat weer tegenover dat de Britse afkeer van supranationale samenwerking een lange geschiedenis heeft. Het Nederlandse idee dat het Verenigd Koninkrijk zich snel de regels van het communautaire spel eigen zou maken is stellig naief geweest. Wellicht dat Nederland hier al te klakkeloos haar eigen positie op die van het Verenigd Koninkrijk heeft geprojecteerd: in de wereld der internationale politiek heeft Nederland weinig in de melk te brokkelen, en past het zich snel aan aan degenen die de eerste viool spelen.
Er werd vanuitgegaan dat die gedachtengang ook voor het Verenigd Koninkrijk op zou gaan: als London een paar keer in een geïsoleerde positie was geweest, zou het zich wel aan de Europese mores aanpassen. Voor een ex-wereldmacht is zoiets echter nu eenmaal veel moeilijker dan voor een land als Nederland.

Aan het begin van dit verhaal refereerde ik aan de Anglo-American 'special relationship'. Onlangs werd het verval van die band gedocumenteerd in een televisieserie met de sprekende titel 'An Ocean Apart'. Wellicht dat we in ons geval van een 'North Sea apart' zouden kunnen spreken. De toekomst zal moeten uitwijzen of Den Haag definitief dichter bij Brussel zal blijken te liggen dan bij London.

klio
nummer 8/91
pagina's 22 en 23